

Is Nederland eurosceptisch?

Enthousiasme voor en weerstand tegen Europa vanaf de jaren vijftig

Vóór 2005 werd Nederland in binnen- en buitenland gezien als een land waar ‘instemmende consensus’ bestond over de noodzaak van Europese integratie. Met het ‘nee’ tegen de Europese Grondwet, in het referendum van 2005, raakte Nederland dit pro-Europese imago kwijt. Enkele Nederlandse politieke partijen concluderen met terugwerkende kracht dat Nederland vóór 2005 eigenlijk ook al een eurosceptisch land was. Maar klopt dat beeld?

Het ‘eurosceptische geluid is sterk verankerd in ons volk’, leerde het verkiezingsprogramma van de Partij voor de Vrijheid (PVV) in 2012. Bij dit soort bespiegelingen is het altijd van belang je af te vragen wie of wat als de stem van ‘Nederland’ gezien wordt: toonaangevende politici, de diplomaten van het departement van Buitenlandse Zaken of opiniemakers in journalistiek, wetenschap en literatuur? Voor de PVV was dit opmerkelijk genoeg politicus Willem Drees – minister-president voor de Partij van de Arbeid tussen 1948 en 1958 – die geroemd wordt als ‘euroscepticus’ en ‘zelfbewuste dwarsligger’ in het Europese experiment.

Drees was echter voorzitter van verschillende kabinetten die – in reactie op de Indonesische onafhankelijkheid – een industrialisatiebeleid voerden dat een economische heroriëntering op het Europese continent noodzakelijk maakte. Het waren de kabinetten onder zijn leiding die instemden met de Nederlandse deelname aan drie Europese Gemeenschappen: de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal (de EGKS) in 1951, de Europese Economische Gemeenschap (EEG) in 1957 en de Europese Gemeenschap voor Atoomenergie (Euratom) in datzelfde jaar. Een echte dwarsligger kun je Drees dus onmogelijk noemen.

Verantwoordelijkheden

Drees had geen bezwaren tegen het Europese ideaal, maar tegen de functionalistische methode van integratie uit de jaren vijftig, waarin macht op specifieke, weinig controversiële beleidsterreinen, zoals de productie van kolen en staal, het defensieapparaat of de productie van kernenergie, uit handen werd gegeven, terwijl de nationale regeringen aansprakelijk bleven voor de sociaaleconomische politiek. Drees huldigde de opvatting dat Europese integratie er niet toe mocht leiden dat de nationale overheid zo veel macht zou afstaan dat ze de haar opgelegde sociaaleconomische verantwoordelijkheden niet meer zou kunnen dragen. De Nederlandse geleide loonpolitiek die lonen en

Robin de Bruin is historicus bij de opleiding *European Studies* van de Universiteit van Amsterdam.

prijzen in Nederland laag hield en van essentieel belang was voor de naoorlogse economische wederopbouw van Nederland, mocht van hem niet onder druk komen te staan als gevolg van de oprichting van de EGKS. Die druk dreigde, omdat de lonen in landen zoals Frankrijk hoger lagen dan in Nederland. Later vreesde hij kostbare betrokkenheid bij de Franse dekolonisatieoorlog in Algerije door Nederlandse deelname aan de EEG.

Geruchten weerleggen

Maar door dit alles was Drees nog geen anti-Europeaan. Als premier deed hij verwoede pogingen om geruchten over zijn negatieve houding ten aanzien van ‘Europa’ te weerleggen. In *Vrij Nederland* schreef hij op 29 november 1952 dat hij na de presentatie van het memorandum van Aristide Briand in 1930 (over Europese samenwerking) ▶

All our colours to the mast. Affiche door Reyn Dirksen uit 1949. Bron: ISSG.

binnen het raamwerk van de Volkenbond) zelfs lid geweest was van het Nederlandse comité voor de *Union Douanière Européenne*. En tijdens de bezetting had hij in een program voor de naoorlogse politiek benadrukt dat moest worden aangestuurd op economische en sociale eenheid van een zo groot mogelijk deel van Europa. Wel gaf hij toe dat hij sceptisch stond tegenover de houding van de landen die zich het sterkst voor Europese politieke integratie uitspraken, maar die het minst bereid waren af te zien van een nationale protectionistische economische politiek – hij doelde op Frankrijk. Over europeanisering van het defensiebeleid via een nooit tot stand gekomen Europese Defensiegemeenschap (EDG, zie *Kleio* 6, 2019) stelde hij dat ‘wij ten aanzien van de defensie niet de waarborg (willen) laten vallen, dat men ons geen hogere uitgaven daarvoor kan opleggen zonder dat men tevens verantwoordelijkheid draagt voor de economische, monetaire, financiële en sociale positie van ons land’. Hij vreesde ongeremde verhoging van defensie-uitgaven als die opgelegd zouden kunnen worden door een EDG. Angst voor hoge defensiekosten was het stokpaardje van Drees. Uit andere bronnen is bekend dat Drees alle Nederlandse defensiekosten eigenlijk als verspilling beschouwde met maar één doel: een

verzekeringspremie voor blijvende Amerikaanse aanwezigheid in West-Europa. De oprichting van de EDG zou de Amerikanen de kans bieden zich uit Europa terug te trekken. Dat was precies de reden waarom de Amerikanen deze oprichting krachtig steunden. Geen wonder dus dat Drees niet stond te springen om hieraan mee te werken. De titel van het verkiezingsprogramma van de PVV uit 2012 maakte een scherp onderscheid tussen ‘hun Brussel’ en ‘ons Nederland’, maar het is onmogelijk om de Europese Gemeenschappen uit de jaren vijftig als een buitenlandse uitvinding te zien. De EEG, die in 1958 van start ging, was in hoge mate het product van ministers uit Drees’ kabinetten. Gedurende het einde van de jaren vijftig en de jaren zestig bestond de EEG eigenlijk uit twee beleidsterreinen. Het eerste, de Europese gemeenschappelijke markt, die begon met de douane-unie van de Europese Economische Gemeenschap, was in eerste instantie afkomstig van Wim Beyen, een Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken (1952-1956). Het tweede, het Europese Gemeenschappelijk Landbouwbeleid, werd ontwikkeld door Sicco Mansholt, de Nederlandse landbouwminister van 1945 tot 1958, die vanaf 1958 eurocommissaris voor de landbouw zou worden.

Spandoek in Delft voor het proefreferendum over de eenwording van Europa, 8 december 1952. Foto: Harry Pot/Anefo, Nationaal Archief.

Koningin Juliana en prins Claus feliciteren eurocommissaris Sicco Mansholt met de titel Europeaan van het Jaar tijdens de viering van het vijfentwintigjarig bestaan van de Europese Beweging in de Jaarbeurs Utrecht, 30 september 1972. Foto: Anefo, Nationaal Archief.

Samenzwering van elites

Het eurosceptische stokje van de PVV is in de afgelopen jaren overgenomen door een andere partij, Forum voor Democratie. De leider van deze partij, Thierry Baudet, beschouwt de europeanisering van de politieke besluitvorming in zijn proefschrift uit 2012 als het resultaat van het werk van samenzwerende politieke 'elites' in heden en verleden. De EGKS, de EDG en de Europese Politieke Gemeenschap (een plan dat in 1953 in de la verdween) zouden tezamen een soevereine, federale staat opgeleverd hebben, aldus betoogt Baudet (niet helemaal onterecht) in zijn proefschrift. *'Maar alleen de minst vergaande van deze drie voorstellen, de EGKS, zou het levenslicht zien. Hoewel de verdragsteksten voor zowel de EDG als de EPG werden opgesteld, werd de EDG afgedankt nadat het Franse parlement (...) de 'Marseillaise' begon te zingen toen het in 1954 aan dit parlement werd voorgelegd. Het EPG-verdrag werd maar niet eens verder in behandeling genomen.'*¹

In een andere publicatie uit 2012 schrijft hij dat Europese integratie het resultaat is van een decennialange 'grandioze zwendelarij' van politieke en intellectuele 'elites' die het 'nee' tegen de EDG in 1954 nooit hebben kunnen accepteren. De houding van het Franse parlement vormt voor Baudet de graadmeter voor de stemming onder de Europese 'bevolkingen' in de jaren vijftig over Europese integratie.

Over de vraag waarom deze eurofiële 'elites' kennelijk de behoefte voelden om decennialang te zwendelen, blijft Baudet vaag. Hij laat onvermeld

dat de EDG weliswaar niet door het Franse parlement geratificeerd werd, maar wel door de parlementen van vier andere West-Europese landen (en ook het parlement van het vijfde land, Italië, zou het EDG-verdrag waarschijnlijk geratificeerd hebben als het de kans had gekregen). Volgens Baudets eigen criteria werd de EDG daarmee wel door de 'bevolkingen' van die landen geaccepteerd.

Complexe werkelijkheid

Baudets eenvoudige schema met eurofiële 'elites' en een sceptisch 'volk' doet geen recht aan de complexe werkelijkheid. Dirk Stikker, minister van Buitenlandse Zaken van 1948 tot 1952 (VVD), spreekt in zijn memoires over een opwelling van Europees idealisme in Nederland aan het begin van de jaren vijftig, waaraan hijzelf uit hoofde van zijn functie niet toe mocht geven. Omwille van de verhoging van de levensstandaard en de werkgelegenheid zag Stikker de vorming van een Europese markt en de afdracht van nationale bevoegdheden zelf ook als onvermijdelijk. Maar hij was ervan overtuigd dat overhaaste pogingen tot politieke eenwording het eenwordingsproces zouden schaden en remde het proces af, naar zijn eigen overtuiging tegen de wens van de kiezers. Stikker had nogal onliberale bezwaren tegen de overdracht van macht aan de EGKS: de handhaving van de geleide loonpolitiek.

Dat Stikker gelijk had over de hooggespannen Europese verwachtingen onder de Nederlandse bevolking, wordt onder meer bevestigd door een proefreferendum over de wenselijkheid van wat ►

¹ Citaat vertaald door de auteur, uit *The significance of borders. Why representative government and the rule of law require Nation States*. Proefschrift van T. Baudet (Universiteit Leiden, 2012).

Koningin Juliana tijdens de openingsrede in de Ridderzaal in Den Haag van het congres van de Europese Beweging, 8 november 1968. Foto: Eric Koch/Anefo, Nationaal Archief.

we nu een ‘Europese superstaat’ zouden noemen, op 17 december 1952 in Bolsward en Delft. In Delft nam 74,8 procent van de kiesgerechtigden deel, in Bolsward zelfs 88,3 procent. In beide steden was de bevolkingssamenstelling in godsdienstig, politiek en maatschappelijk opzicht ongeveer gelijk aan die van de totale Nederlandse bevolking. Op de vraag of men meende dat de Europese volkeren bepaalde gemeenschappelijke belangen voortaan gezamenlijk dienden te behartigen en of men daartoe een verenigd Europa onder een Europese overheid en met een democratische vertegenwoordiging wenste (te omschrijven in een Europese Grondwet), antwoordde in Delft 93,1 procent van de opgekomen kiesgerechtigden ‘ja’ en in Bolsward zelfs 96,6 procent.

Binnen- en buitenland kijken mee

Deze pro-Europese uitslag was ook weer niet zo heel verrassend. Het proefreferendum werd georganiseerd om de aandacht te vestigen op de Europese eenheid. Anders, zo stelde het Tweede Kamerlid voor de VVD Henk Korthals, zou politici op een onverwacht ogenblik een halt kunnen worden toegevoerd, ‘omdat het volk (...) de sprong naar een verdere Europese eenheid niet meer durft te maken in verband met het onbekende’. In samenspraak met de Europese Beweging werd gezorgd voor een uitgekende propagandacampagne. De kiezer werd erop gewezen dat heel het binnen- en buitenland over de schouder meekiekte. Al met al werd er bij de kiezer dus stevig op aangedrongen om voor te stemmen.

‘Als je kijkt naar de houding van politici en naar het proefreferendum lijkt het erop dat de jaren vijftig gekenmerkt worden door een relatief grote steun voor Europese integratie’

Als je kijkt naar de houding van politici en naar het proefreferendum lijkt het erop dat de jaren vijftig gekenmerkt worden door een relatief grote steun voor Europese integratie. Het ligt voor de hand de ervaringen tijdens de Tweede Wereldoorlog en de angst voor het communisme tijdens de Koude Oorlog als verklaringen aan te wijzen. Europese integratie zou West-Duitsland stevig aan West-Europa vastketenen, wat de welvaart en veiligheid in West-Europa zou verhogen. De belofte van algehele welvaartsvergroting door Europese integratie zou het animo voor het communisme doen verminderen. Ook het ‘verlies’ van Indië zal aan deze ‘eurofilie’ (als dat het juiste woord is) hebben bijgedragen. In Willem Frederik Hermans’ roman *Ik heb altijd gelijk* (uit 1951) waarin het toenmalige ‘enthousiasme’ voor Europese integratie op sarcastische wijze op de hak wordt genomen, speelt dit verlies een prominente rol. In dit

boek keert Lodewijk Stegman per schip terug uit Indonesië, waar hij als militair heeft deelgenomen aan de verloren oorlog tegen de Indonesische Republiek. Aan boord treft hij Nico Kervezee, die een nieuwe politieke partij wil oprichten en in Stegman een geschikte leider ziet, vanwege zijn kwaliteiten als volksman. Zodra de partij de meerderheid in de Tweede Kamer zal hebben, moet deze een wet aannemen om de Nederlandse soevereiniteit op te heffen en de Nederlandse staat te liquideren. Het Nederlandse leger wordt onderdeel van het Europese leger en komt in handen van een Europese bevelhebber. Hermans verbond Europese integratie in zijn roman aan een ander heet hangijzer in de politiek van het begin van de jaren vijftig: wél of géén betaald voetbal. Het tweetal gaat in zee met een entrepreneur, Sjouke G. Key, van wie het idee komt om de partij te financieren door middel van een voetbalkrantje dat hij wil gaan uitgeven: *Voetbal Europa!* Maar de plannen lopen op niets uit, want Key blijkt een zwendelaar die gearresteerd wordt voordat de Nederlandse Europese Eenheids-Partij goed en wel van de grond komt.

Naïeve stemming

Er kan mijns inziens beslist niet van een continu aanwezige grondtoon van eurosceptis in de Nederlandse geschiedenis gerept worden, eerder van een wellicht ietwat naïeve eurofiele stemming in de beginfase van het integratieproces in de jaren vijftig. Dat betekent niet dat er geen continuïteiten waar zijn te nemen. Eén daarvan is de ideologische ambiguïteit van Europese integratie. Extreemrechtse politieke partijen bestempelen de huidige EU als een bemoeizuchtige ‘cultuur-marxistische’ superstaat, terwijl linkse partijen zoals de Socialistische Partij (SP) de EU als een ‘neoliberale’ superstaat beschouwen. Brussel is een gemakkelijk mikpunt van kritiek, omdat de EU

zowel een ‘links’ als een ‘rechts’ gezicht heeft. Deze ambiguïteit is geen nieuw fenomeen. Bij Nederlandse politieke partijen in de jaren vijftig was het enthousiasme voor het Europese ideaal over het algemeen groot (de Communistische Partij Nederland en de Staatkundig Gereformeerde Partij uitgezonderd), maar vanuit verschillende motieven en met uiteenlopende doelstellingen.

‘Brussel is een gemakkelijk mikpunt van kritiek, omdat de EU zowel een “links” als een “rechts” gezicht heeft’

De Nederlandse sociaaldemocratie trok over het geheel genomen de conclusie dat Europese overheidsplanning in de economie ten behoeve van welvaartsvergroting en sociale rechtvaardigheid de aantrekkingskracht van het totalitaire communisme kon doen verminderen. Rechtse partijen als de calvinistische Anti-Revolutionaire Partij, de VVD en de rechtervleugel van de Katholieke Volkspartij waren juist bezorgd over een toenemende bemoeienis van overheden met hun burgers. Die partijen trokken in de jaren vijftig zelfs de conclusie dat de verzorgingsstaat die de ‘socialisten’ op nationaal en Europees niveau voor ogen hadden, de voorbode was van een totalitaire staat. In de ogen van deze rechtse partijen zou de Europese economische integratie de opbouw van al te uitgebreide verzorgingsstaten overbodig maken, omdat de economische schaalvergroting tot een algehele welvaartsvergroting zou leiden. Europa maakte als het ware de klassenstrijd overbodig. De Nederlandse politieke partijen zagen bovendien mogelijkheden om de modernisering van de samenleving (het uiteenvallen van dorpsgemeenschappen, individualisering) door een geïntegreerd Europa in goede banen te leiden. Door

een gemeenschappelijk Europees landbouwbeleid zou wonen en werken op het platteland bijvoorbeeld aantrekkelijker kunnen worden gemaakt. Hierdoor zou het gevreesde proces van verstedelijking kunnen worden gestopt.

Tweeslachtig project

De ‘negatieve integratie’ in de douane-unie van het EEG-verdrag was in essentie economisch-liberaal. Maar daarmee was de EEG nog geen economisch-liberaal project. Hier stond namelijk een ‘interventionistische’, actieve EEG-landbouwpolitiek tegenover, ingezet om boerenbedrijven voor de snelle ondergang te behoeden (vanwege de lage mondiale voedselprijzen). Daarnaast vormde Europese integratie een van de randvoorwaarden voor de opbouw van nationale verzorgingsstaten. Positieve integratie (Europese regelgeving) zou als ‘links’ kunnen worden opgevat, terwijl negatieve integratie (het wegnemen van handelsbarrières tussen lidstaten) als ‘rechts’ kan worden bestempeld. Deze tweeslachtigheid van het Europese project was in de beginfase van het integratieproces – in de jaren vijftig – een kracht, maar is tegenwoordig een zwakte. Trokken veel politici het integratieproces toen naar zich toe en associeerden zij het met de verwezenlijking van eigen politieke doelen in de toekomst, het afgelopen decennium overheerste bij politici van partijen als de PVV, FvD en ook wel de SP het beeld van de EU als een project van politieke tegenstanders; een beeld dat deze politici vervolgens op het verleden projecteerden. ■

Literatuur

- R. de Bruin**, *Elastisch Europa. De integratie van Europa en de Nederlandse politiek, 1947-1968* (Wereldbibliotheek, Amsterdam 2014).
- W. van Meurs, R. de Bruin e.a.**, *Europa in alle staten. Zestig jaar geschiedenis van de Europese integratie* (Vantilt, Nijmegen 2013).

Het Verdrag van Maastricht, dat op 7 februari 1992 werd ondertekend, diende ter oprichting van de Europese Unie. Foto: Mateus2019, Wikimedia Commons.